

کویید ۱۹ و امکان‌پذیری دیپلماسی سلامت در خاورمیانه

نوع مقاله: پژوهشی

DOR: 20.1001.1.15601986.1400.28.3.3.6

محمدجواد سلطانی* محمدرضا چیت‌سازیان**

تاریخ دریافت: ۱۴۰۰/۸/۱۳

تاریخ پذیرش: ۱۴۰۰/۹/۳

چکیده

شیوع ویروس کویید ۱۹ در مدتزمان کوتاهی، امنیت نرم کل خاورمیانه را به چالش کشیده است. مقابله با این پدیده ابزار خاص خود را می‌طلبد. این پدیده اثبات کرده است که منطقه می‌تواند با دو رویکرد نسبت به این دشمن مشترک مواجه باشد: یا با رویکرد مبتنی بر همگرایی و دیپلماسی سلامت، نیاز به همبستگی را بیشتر کرده و منطقه‌گرایی رواج دهد؛ یا با رویکرد بدبینانه و واپس‌گرایانه کنونی، واگرایی را تشدید کند. این در حالی است که رویکرد دیپلماسی در حوزه امنیت سخت در این منطقه تاکنون راهبردی شکست خورده بوده است و مولفه‌های امنیت سخت به ایجاد و توسعه تنش حتی در سطح جنگ منجر شده است. البته وجود بازیگران فرامنطقه‌ای برای مبارزه با این ویروس در منطقه کارساز نیست، چراکه آنها نیز درگیر این چالش هستند. اکنون خاورمیانه با انطباق تهدیدهای امنیتی نرم و سخت مواجه است. جدای از اینکه شیوع این ویروس یک جنگ بیولوژیکی باشد یا طبیعی، تاثیر ماهیت خود این پدیده بر صلح در منطقه چیست؟ آیا دیپلماسی حول این ویروس سبب خواهد شد کشورهای این منطقه به دیپلماسی در حوزه‌های گوناگون امنیت سخت نیز توجه کنند؟ این ویروس ثابت کرد منطقه خاورمیانه بیش از گذشته در معرض دشمنان مشترکی است که می‌تواند موجودیت هر کشوری را به چالش بکشد. کویید ۱۹ امنیت نرم و دیپلماسی سلامت را به اولویت اصلی جهانی برای همگرایی تبدیل کرده است، حال آیا این روند در خاورمیانه امکانپذیر است و ممکن است از دل بحران کنونی فرصتی برای همگرایی بین کشورهایی فراهم شود که درگیر رقابت مخرب هستند؟ مجموعه خاورمیانه باید به این دیدگاه برسند که اولویت‌های امنیتی خود را در آینده روابط خود تغییر دهند. روش پژوهش در این مقاله تبیینی است و تلاش شده است بر اساس مدارک و اسناد و کتابخانه‌ای مطالب گردآوری شود.

واژگان کلیدی: کویید ۱۹، کرونا، امنیت، دیپلماسی سلامت، خاورمیانه.

* دانش‌آموخته دکتری روابط بین‌الملل، دانشگاه اصفهان، اصفهان، ایران.

** دکتری روابط بین‌الملل از دانشگاه اصفهان و مدرس دانشگاه شیراز، شیراز، ایران.

مقدمه

بحران کوید ۱۹ نشان داد که تغییری کوچک در یک شهر حتی نه در چین بلکه در کشوری عقب مانده نیز می تواند پیامدهای جهانی داشته باشد. بنابراین در فضای جدید تاریخ بشری هر چیزی، حتی مولفه ها و مکان هایی که فاقد قدرت هستند، می توانند مهم باشند و به سرعت تبدیل به بحران شوند. یک سویه انقلاب در سرعتی که موسی نعیم در کتاب پایان قدرت به آن اشاره کرده بود، اشاره به پاندمی ها دارد (Naeim, 2013: 52). اگرچه وابستگی متقابل و ارتباطات عمیق در کمتر از یک ماه پاندمی کرونا را تبدیل به بحران جهانی کرد، به همان سرعت دیپلماسی حول آن شکل نگرفته است و دولت ها همچنان راهبردهای ملی را بر راهبردهای منطقه ای و جهانی برای مقابله با این بحران ترجیح می دهند.

انقلاب در سرعت لزوماً به معنای فناوری هایی نیست که سرعت امور را بیشتر می کنند، بلکه چنانکه گفته شد، جهان به قدری پیچیده شده است که کوچک ترین تحولی مثل شیوع یک ویروس در منطقه ای ناشناخته، می تواند به سرعت در کل جهان منتشر شده و ابعاد جهانی پیدا کند. در چارچوب همین دیدگاه بود که روزنا در کتاب آشوب در سیاست جهانی مفهوم «جریان آبشارگون» را به کار برد که یک تحول یا پدیده با تمام قدرت و سرعت به همه حوزه ها در کل جهان تسری پیدا می کند. این پدیده، امنیت نرم را که مرتبط با حیات بشری است را در درجه اول اهمیت قرار داده است. اکنون اجتماع انسانی فراتر از یک دولت، در قالب یک جامعه جهانی در برابر یک تهدید قرار گرفته است. از این رو طرح دیپلماسی سلامت یک ضرورت است و کشورها و مجموعه های منطقه ای که پیشینه موفقیت آمیزی در این زمینه نداشته اند، ممکن است در کنار این پاندمی با بحران در دیپلماسی مواجه شوند.

ناکارآمدی دولت ها در طرح سناریوهای مختلف برای مدیریت پیش از این بحران نشان داد، دولت ها دیگر مبدا تحولات نیستند و بحرآن ها بسیار فراتر از ارزیابی آنها شکل می گیرد، اکنون این بازیگران ناکارآمد بایستی به دیپلماسی سلامت بپردازند. البته پیامدهای این پدیده برای جهان برخلاف خود پدیده، یکسان نخواهد بود. اگر کوید ۱۹ نشان داد که می تواند اتحادیه اروپا را تا مرز فروپاشی پیش ببرد، آمریکا هم به عنوان ابرقدرت لزوماً با چالش های دور از مرزهای جغرافیایی خود مواجه نیست و موقعیت شکننده ای دارد. اگر پیش قراولان دیپلماسی در توسعه آن به حوزه

سلامت موفق نبوده‌اند، به احتمال زیاد کشورهایی که تنش و رقابت را در روابط خود ترجیح می‌داده‌اند، در توسل به دیپلماسی سلامت مسیر دشواری دارند. کویده ۱۹ ممکن است دستورکار امنیتی این کشورها حتی نسبت به منطقه را نیز تغییر دهد و دستورکارهای امنیتی سنتی به‌ویژه رقابت بین قدرت‌های منطقه‌ای در کشورهای محل بازی و نقش قدرت‌های فرامنطقه‌ای در تحولات منطقه چنان زیاد شود که موضوع کویده ۱۹ به حاشیه رود و یا ظاهری باشد که در عمق آن تحولاتی مهم‌تر در حال وقوع باشد. شاید در صورت فشارهای خارجی امکان شکل‌گیری دیپلماسی سلامت بین کشورهای منطقه وجود داشته باشد. با این حال به نظر می‌رسد امکان‌پذیری دیپلماسی سلامت در این منطقه با توجه به تجربه تاریخی آنها فعلاً موضوعی دور از انتظار باشد. مقاله حاضر ضمن پرداختن به این موضوع، نخست به تاثیر شیوع این ویروس بر امنیت و صلح در خاورمیانه می‌پردازد و سپس به تاثیر این پاندمی بر منطقه‌گرایی مبتنی بر صلح در این جوامع می‌پردازد و در نهایت به امکان‌پذیری این دیپلماسی در این جوامع می‌پردازد.

تاثیر شیوع کویده ۱۹ بر امنیت و صلح در خاورمیانه

شیوع ابولا و سارس دستورکار امنیتی بسیاری از نهادهای بین‌المللی به‌ویژه شورای امنیت ملل متحد را متاثر کرد. این شورا در قطعنامه ۲۱۷۷، مطابق با ماده ۳۹ منشور ملل متحد، موضوع بهداشت عمومی را تهدیدی برای امنیت جهانی معرفی کرد. اکنون این وضعیت نسبت به شیوع کویده ۱۹ خطرناک‌تر است، به گونه‌ای که در کمتر از دوماه بیش از ۷۰۰ هزار نفر در جهان به این ویروس مبتلا شدند. اینکه کویده ۱۹ را بایستی تهدیدی برای صلح و امنیت منطقه تلقی کرد، بر چند جنبه مبتنی است: نخست اقدامات چین برای مقابله با شیوع این بحران بی‌سابقه بود و قرنطینه ووهان به همراه چند شهر بزرگ دیگر، رکورد بزرگ‌ترین قرنطینه تاریخ بشر را زد. سازمان بهداشت جهانی هم در کمتر از دو ماه وضعیت اضطراری بین‌المللی را اعلام کرد.

ماموریت‌های صلح و امنیت سازمان ملل به‌ندرت با هدف مبارزه با شیوع یک ویروس در جهان و از جمله خاورمیانه بوده است. اغلب ماموریت‌ها برای مقابله با بحرانهایی پس از جنگ یا تروریسم طرح‌ریزی شده‌اند. هرچند ممکن است شیوع کویده ۱۹ چنین ماموریت‌هایی را متاثر کند، اما ملل متحد سازوکار تعریف شده‌ای برای مقابله با چنین بحرانی در ۸۰ سال گذشته نه در خاورمیانه

بلکه در کل جهان نداشته است. سناریوی شیوع ویروس در اردوگاه‌های آوارگان جنگی به‌ویژه در سوریه، منطقه جنگی ادلب و پناهندگان سوری در ترکیه و حتی در یمن می‌تواند بحران انسانی را تشدید کند. دیکارلو^۱ رئیس امور سیاسی و صلح‌سازی مجمع عمومی ملل متحد در ۲۰۲۰ اعلام کرد که در بسیاری از جلسات به پیامدهای ویرانگر این ویروس برای مناطق ضعیف و جنگ‌زده پرداخته شده است.

از سوی دیگر پیامدهای انسانی این ویروس ممکن است بار دیگر توجه را به رژیم تحریم‌های ملل متحد جلب کند. موضوعی که به شدت در خاورمیانه و به‌ویژه در ارتباط با ایران برجسته است. گزارش‌های اخیر رسانه‌ها حاکی از آن است که انگلیس به‌طور خصوصی از ایالات متحده می‌خواهد تا تحریم‌های دوجانبه خود بر علیه تهران را کاهش دهد تا به ایران، که به سختی در حال مبارزه با کوید ۱۹ است، کمک کند. از سوی دیگر نظام ملل متحد باید با یک فضای اقتصادی چالش‌برانگیز مواجه شود که در آن ابتکارات در زمینه صلح و امنیت و حوزه‌های بشردوستانه با کمبود بودجه‌های قابل توجهی مواجه شود (Levi, 2020). کوید ۱۹ بخش‌هایی از اقتصاد خاورمیانه را تعطیل کرده است. این امر می‌تواند اهمیت همکاری میان شورای امنیت و در سطح گسترده‌تر، سازمان ملل، سازمان‌های منطقه‌ای، دولت‌های ملی و سایر بازیگران برای ارتقا استفاده مؤثر از منابع محدود در جهت تولید پاسخ‌های مقرون به‌صرفه در برابر بحرآن‌ها و هماهنگی پاسخ‌های منطقه ای را افزایش دهد.

کوید ۱۹ مدیریت بحران پس از آن را برجسته کرده است. کوید ۱۹ یک بحران مدرن در خاورمیانه است که از بحرآن‌های سنتی متمایز است. نسبت به بحرآن‌های سنتی منطقه که اغلب جنبه سخت و نظامی داشتند، پیامدهای متفاوتی برای امنیت و صلح منطقه دارند و مدیریت کاملاً متفاوتی را می‌طلبند. بحرآن‌های کنونی هر چه رو به پیچیدگی، فرامرزی بودن و وابستگی متقابل فزاینده هستند. بحرآن‌های سنتی منطقه رویدادی منزوی و شناخته شده بودند که در چارچوب فرضیه‌های سنتی می‌گنجند. این بحرآن‌ها موقعیتی که از هر لحاظ (فنی، اقتصادی و اجتماعی) قابل مدیریت است، داشتند. در این بحرآن‌ها هزینه‌ها نسبتاً به آسانی تخمین زده می‌شود و در چارچوب نظام‌های قدیمی قابل بهبودی و مدت آن محدود است (Suleiman, 2012: 7-9).

اما کویید ۱۹ به‌عنوان بحران مدرن که بر متمرکز بر امنیت نرم است، ویژگی‌های متفاوتی دارد. نخست تأثیرات بسیار گسترده که جمعیت وسیعی را متاثر می‌کند. این ویروس اکنون تهدید را جهانی کرده است. دوم، هزینه‌های بسیار بالا، به‌ویژه در حوزه اقتصادی را برای کل منطقه هم در سطح داخلی کشورها و هم سطح منطقه ایجاد کرده است. مشکلات پیش‌بینی نشده، عمومی و ترکیبی که منابع حیاتی را تحت تأثیر قرار می‌دهد ممکن است پس از شیوع این ویروس بروز کند. احتمالاً طول دوره بسیار طولانی که طی آن، تهدیدها در طول زمان متحول می‌شوند، یک نتیجه این بحران در منطقه باشد (Gross Stein, 2008: 11).

برنامه توسعه ملل متحد اعلام کرده است در ماه‌های آینده بحران اجتماعی و اقتصادی ناشی از کویید ۱۹ در کشورهای درحال توسعه به‌ویژه خاورمیانه بروز خواهد کرد. پیش‌بینی می‌شود ضرر درآمدی در این کشورها به بیش از ۲۲۰ میلیارد دلار برسد. طرح این برنامه برای کشورهای درحال توسعه نیازمند به ۲۰ میلیارد دلار بودجه است. این سازمان بر لزوم سه اقدام اولویت‌دار تأکید کرده است: منابعی برای کمک به متوقف کردن انتشار ویروس، حمایت از واکنش در هنگام شیوع آن و منابع برای جلوگیری از فروپاشی اقتصادی کشورهای درحال توسعه (UNDP, 2020). پیامد منطقه‌ای دیگر این ویروس شوک به اقتصاد منطقه است. ماه‌های فاصله اجتماعی می‌تواند باعث اختلال در تشکیل سرمایه و در نهایت مشارکت نیروی کار و رشد بهره‌وری شود. برخلاف بحرآنهای مالی، رکود گسترده این بحران که به طرف عرضه آسیب می‌رساند قلمرو جدیدی برای سیاست‌گذاران خواهد بود. برای اولین بار در منطقه دولت‌ها مجبور می‌شوند سیاست «پنجره تخفیف اقتصاد واقعی» را از طریق افزایش نقدینگی برای کمک به بنگاه‌ها و خانوارها دنبال کنند. یک جنبه آن افزایش وام‌های بدون بهره است (Swartz, 2020).

۲- تأثیر کویید ۱۹ بر منطقه‌گرایی مبتنی بر صلح در خاورمیانه

اولین پیامد شیوع کویید ۱۹ در خاورمیانه که در تضاد با منطقه‌گرایی است، تقویت ایده دولت مقتدری است که بر همه امور مسلط است و همچنان اصلی‌ترین و مهم‌ترین بازیگر نظام منطقه ای است. مولفه‌ای که با ابزارهای حاکمیتی خود، دخالت در اقتصاد، کنترل مرزها و...، حداقل می‌تواند از تسری بحرآن‌ها به داخل سرزمین خود جلوگیری کند. ضعف دولت در جوامع خاورمیانه

این نگرانی را ایجاد می‌کند که این بحران همچنان ملل این جوامع را درگیر کند. در هر موج فراگیری، بدترین سناریو از آن چنین دولت‌هایی است. به‌ویژه اینکه عمده توسعه این ویروس در این جوامع ناشی از مهاجران بوده است.

با توسعه کوید ۱۹ واکنش عظیمی علیه جریان فزاینده اطلاعات، ایده‌ها، پول، شغل و مردم، فشارهای سیاسی خارق‌العاده‌ای را ایجاد کرده است. این روند ممکن است قوانین سختگیرانه مهاجرت، موانع جدید در تجارت و سرمایه‌گذاری، کوتاه شدن زنجیره‌های عرضه، جداسازی تکنولوژیکی و تأکید جدید بر سیاست‌های «اول کشور»^۱ را در منطقه تشدید کند (Bremmer, 2020). استفان والت معتقد است همه‌گیری کوید ۱۹ باعث تقویت دولت و تقویت ناسیونالیسم خواهد شد. این روند در خاورمیانه که دولت‌ها در رقابت با همدیگر هستند، تشدید می‌شود. دولت‌ها از هر نوع، اقدامات اضطراری را برای مدیریت بحران اتخاذ می‌کنند و بسیاری از مردم با پایان بحران، از ترک این قدرت‌های جدید بیزار می‌شوند (Walt, 2020).

این بیماری همه‌گیر باعث آغاز جنگ قیمت نفت بین ریاض و مسکو شد و قیمت این انرژی به زیر ۲۰ دلار در هر بشکه رسیده است. جنگ قیمت نفت باعث فروش گسترده این ماده توسط روسیه و عربستان در بازار شد. اقدامی که با واکنش شدید آمریکا مواجه شد و سنای این کشور ریاض را تهدید به تجدیدنظر در روابط با خود کرد. ریاض برای حمایت از شریک استراتژیک خود و تحت فشارهای ترامپ قول تشکیل اجلاس اوپک را داده است تا میزان تولید را تا سقف ۱۰ میلیون بشکه کاهش دهد. در حالی که این روند به اقتصادهای وابسته به تولید نفت در خاورمیانه به شدت آسیب می‌زند. اغلب کشورهای درگیر کوید ۱۹ توسعه یافته هستند و ظرفیت احیای اقتصادهای خود را دارند و این کشورها نیز اغلب دست بالا را در منطقه‌گرایی دارند. بنابراین بعید است آنها دست از این روندها بردارند. اما این روند برای خاورمیانه که دولت‌ها اغلب منطقه‌گرایی را برای رقابت و نه صلح برگزیده‌اند، معکوس خواهد بود. این امید هست واکنش منطقه‌ای به این ویروس سبب خواهد شد اقدامات مشابهی نسبت به سایر تهدیدات منطقه‌ای بروز کند.

به نظر می‌رسد گرایش به واگرایی در خاورمیانه همچنان در دوره کوید ۱۹ برجسته باشد و دیپلماسی سلامت ناموفق باشد. اگرچه به‌زعم آنا پولز، این ویروس شکاف‌ها حول منطقه‌گرایی

در برخی نواحی را آشکار کرده است و دولت‌ها بسته به اولویت‌های ملی به این بحران همه‌گیر واکنش نشان داده‌اند؛ چراکه عمده همگرایی‌ها حول موضوعات سخت امنیتی در خاورمیانه بوده است (Powles, 2020). در خاورمیانه بحرآنهای سنتی همچنان پایدار هستند و پاندمی کنونی ممکن است منجر به همگرایی نشود و حتی شیوع آن تحت‌الشعاع بحرآنهای سنتی قرار گیرد.

۳- امکان‌پذیری دیپلماسی سلامت متأثر از کویید ۱۹ در خاورمیانه

درحالی‌که خاورمیانه درگیر مجموعه‌ای از بحرآنهای سنتی حل نشده و امنیت سخت است، طرح امنیت نرم و شیوع کویید ۱۹ پیچیدگی بحران در این منطقه را بیش از گذشته کرده است. این امکان وجود دارد برای اولین بار تهدیدهای امنیتی نرم با نوع سخت در این منطقه منطبق شود و در نتیجه بحران عمیق شود. این بحران احتمالاً خطوط روند موجود و عمدتاً منفی را تقویت می‌کند. بحران آوارگان سوری، تداوم ناامنی در عراق و جنگ در یمن در کنار ضعف دولت‌های منطقه و کمبود خدمات بهداشتی و سایه تحریم‌ها، آینده بحران را مبهم می‌کند. سازمان بهداشت جهانی بالاترین اعلام هشدار را برای آوارگان سوری و کشور جنگ‌زده یمن داشته است. نشریه «خاورمیانه» برآورد کرده است شمار تلفات در اردوگاه‌های آوارگان جنگ به دلیل ازدحام جمعیت و عدم توانایی در اجرای فاصله‌گذاری اجتماعی، شستن دست‌ها و خود-قرنطینه فاجعه‌بار خواهد بود. گیر پدرسن^۱ نماینده ویژه سازمان ملل در سوریه، خواستار آتش‌بس فوری در سراسر کشور شد تا تلاش همه‌جانبه برای مهار کویید ۱۹ انجام شود (Walker, 2020).

۳-۱- بحران در جوامع داخلی کشورهای منطقه:

در ارتباط با وضعیت اقتصادی این جوامع، بحث کاهش قیمت نفت، مهم‌ترین مولفه است. قیمت پایین نفت و بی‌ثباتی در بازارهای مالی به‌ویژه در خاورمیانه، ایجاد شوک بی‌سابقه‌ای را در پی داشته است. شوک قیمت نفت تأثیر منفی مستقیمی بر کیفیت دارایی موسسات مالی دارای امتیاز در این منطقه خواهد داشت که یک نتیجه کوتاه‌مدت آن عدم جذب سرمایه‌گذاری خارجی و ناامنی در بورس‌های منطقه است. وضعیتی که در سال ۲۰۰۸ نیز در بورس‌های کشورهای عرب حاشیه خلیج فارس ایجاد شد. حتی در ایران که میزان وابستگی اقتصادی به خارج در نتیجه

تحریم‌ها کاهش یافته است، بورس تهران علی‌رغم تلاش دولت برای حفظ ارزش آن دچار ریزش شد.

بسیاری از کشورهای عرب حاشیه خلیج فارس بیشترین سرمایه‌گذاری برای جذب توریسم در دهه آینده را داشته‌اند. صنعت توریسم هم از جنبه مذهبی و هم تاریخی دیگر ظرفیت اقتصادی عربستان است. این بخش قرار است به دومین بخش مهم اقتصاد عربستان پس از انرژی تبدیل شود. بر اساس کمیسیون توریسم و مسافرت جهانی در سال ۲۰۲۶ صنعت توریسم ۸۱ میلیارد دلار به تولید ناخالص داخلی کمک می‌کند. بر اساس گزارش پیش‌بینی گردشگری بین‌المللی یورو مانیتور، بخش توریسم داخلی عربستان تا ۲۰۲۰ حدود ۴۰ درصد رشد خواهد داشت. تا سال ۲۰۲۵ تعداد ورود توریست‌های مذهبی به‌ویژه در شهر مدینه و مکه باید به ۳۰ میلیون نفر برسد (haine, 2018). در حالی که بر اساس پیش‌بینی‌ها سایه شیوع کوید ۱۹ حداقل تا یک سال تداوم خواهد داشت.

باتوجه به اینکه ۹۰ درصد درآمد دولت‌های منطقه از نفت است، اجرای این چنین برنامه‌هایی نیز به‌شدت وابسته به درآمدهای نفتی می‌باشد که در صورت کاهش قیمت نفت، حداقل خوشبینانه رسیدن به این اهداف بعید است. کاهش درآمدهای نفتی به معنای افتادن بار تامین مالی بر سایر حوزه‌های اقتصادی است که در این کشورها پایه ضعیفی دارند. از سوی دیگر کاهش خرید نفت سبب خواهد شد دولت‌های رانتیر مجبور به افزایش مالیات‌ها شوند. این وضعیت می‌تواند نارضایتی اجتماعی را در پی داشته باشد. اگرچه این وضعیت می‌تواند تلنگری برای این کشورها باشد که اقتصاد وابسته به نفت و رانت را به‌تدریج کنار بگذارند. در واقع کاهش شدید قیمت نفت دولت‌های منطقه را مجبور می‌کند خصوصی‌سازی و تنوع اقتصادی را مورد توجه جدی قرار دهند. تداوم این وضعیت در آینده سبب افزایش کسری بودجه خواهد شد. ذخایر ارزی این کشورها و اخذ وام از نهادهای مالی جهانی و کشورهای ثروتمند دو راه همیشگی برای کسری بودجه خود بوده است. اخیراً کاهش سوبسیدها روی حامل‌های انرژی نیز مورد توجه برخی از این کشورها از جمله عربستان و ایران قرار گرفته است. همسو با کاهش کسری بودجه باید شاهد افزایش نرخ تورم در این کشورها بود. تداوم این روند نزولی قیمت نفت، همچنان کسری بودجه را در سال‌های آتی عاید این کشورها می‌کند (indexmundi, 2019). بر این اساس کشورهای دارای ذخایر نفتی ۵۴

منطقه در آینده و در ارتباط با مشکل کسری بودجه دو راه دارند: یا با بالا بردن نرخ تورم و کاهش سوبسیدها و استقراض از منابع خارجی، تولید درآمد کنند و یا تلاش کنند با کاهش عرضه نفت از طریق فشار بر اپک، قیمت این کالا را در جهان نیز افزایش دهد. البته برخی از این کشورها راه دیگری برای جبران کاهش قیمت نفت دارند و آن جلوگیری از فسادهای اقتصادی و وادار کردن وابستگان به رانت دولتی برای واگذار کردن ثروت خود به دولت است.

پیامد دیگر این وضعیت به نرخ بیکاری مربوط است. صنعت در این کشورها در اساس وابسته به تولیدات نفتی است. میانگین نرخ بیکاری در مجموعه کشورهای خاورمیانه حدود ۱۲,۵ درصد است که با کاهش قیمت نفت و فرآورده‌های نفتی به نظر می‌رسد این روند افزایش یابد (ciafactbook, 2019). با کاهش خرید و قیمت نفت امکان نوسانات در بازار سلاح کشورهای این منطقه نیز وجود دارد. بر اساس ارزیابی نهاد «نظارت امنیت و دفاع»^۱ ممکن است در بسیاری از قراردادهای تسلیحاتی اعراب منطقه برای کاهش کسری بودجه تجدیدنظر شود و این بودجه صرف کاهش تهدیدات داخلی و حمایت از اقتصاد شود (Forecast international, 2020).

چالش بعدی دیپلماسی سلامت در خاورمیانه، کشورهای درگیر بحران جنگ است که امکان پایایی کوید ۱۹ را افزایش می‌دهد. دولت یمن و مقامات حوثی‌ها در شمال هر دو اقداماتی از جمله تعطیل کردن فرودگاه‌ها و مرزهای زمینی و تعطیلی مدارس و دانشگاه‌ها برای جلوگیری از شیوع ویروس اعلام کرده‌اند. آنها ادعا می‌کنند که برنامه‌هایی در دست دارند و تیم‌هایی از کادر پزشکی را مستقر کرده‌اند تا به شیوع بیماری واکنش نشان دهند. اما یمنی‌ها به دلیل سابقه فساد، بی‌کفایتی و قرار دادن برنامه‌های سیاسی خود در اولویت، نسبت به اقدامات هر دو گروه تردید است (MEM, 2020). حملات عربستان به یمن پس از شیوع این ویروس نشان داده است ریاض مایل نیست حداقل در این بحران، اقدامات جنگی خود را متوقف کند.

در نبود دولتی کارآمد، یمن ممکن است به یک فاجعه کامل برای شیوع کوید ۱۹ تبدیل شود و با داشتن یک سیستم درمانی که در آستانه فروپاشی قرار دارد، کشور از آمادگی در برابر ویروس دور است. اوضاع وخیم بشر دوستانه محیطی را برای گسترش ویروس فراهم می‌آورد. هشتاد درصد یمنی‌ها به کمک‌های بشردوستانه نیاز دارند و بیش از ۱۵ میلیون نفر در آستانه گرسنگی

هستند. دو میلیون کودک دچار سوءتغذیه و بیش از سه میلیون آواره هستند که فاقد ملزومات اساسی مانند مراقبت‌های بهداشتی و غذا هستند. بدتر از همه، دو سوم یمنی‌ها دسترسی به آب ندارند که برای جلوگیری از شیوع ویروس بسیار مهم است (Mabrouk, 2020). ائتلاف تحت رهبری عربستان، که مسئولیت بیشتر تخریب مراکز درمانی در یمن را برعهده دارد، وظیفه اخلاقی دارد فوراً با سازمانهای بهداشتی کار کند و منابع و بودجه کافی را برای مقابله با شیوع احتمالی در یمن تامین کند.

این وضعیت در عراق نیز بحران‌زا است. شیوع این ویروس حتی جنبش اعتراضی را متوقف کرده است. تنش بر سر نخست‌وزیری و نبود انسجام در بین احزاب سیاسی شیوع کوید ۱۹ را تحت‌الشعاع خود قرار داده بود (Qantara, 2020). ظرفیت اوج این بیماری در عراق نیز بالا است. بحرانهای موازی سقوط قیمت نفت و شیوع ویروس فشار شدیدی بر نظام درمان عراق که درگیر سیستم سیاسی فاسدی است، می‌کند. در صورت تمدید تعلیق فعالیت‌های اقتصادی، تعداد بیکاران عراقی افزایش می‌یابد و امکان آشوب نیز بیش از گذشته می‌شود. راندا اسلیم^۱ معتقد است در این شرایط شبه‌نظامیان تحت حمایت ایران حملات علیه پایگاه‌های نظامی آمریکا را افزایش داده‌اند. آنها شیوع ویروس در آمریکا و فلج سیاسی در عراق را فرصتی بی‌نظیر تلقی کرده تا اهداف خود را برای خروج آمریکا دنبال کنند (slim, 2020).

در سوریه به جز مساله آوارگان، حضور نیروهای خارجی و شیوع کوید ۱۹ برجسته است. مقامات پاکستان از دستگیری چند فرد آلوده به این ویروس در کراچی که از سوریه بازگشته‌اند، اطلاع داده‌اند. برخی منابع غربی از شیوع این ویروس در بین نظامیان ایرانی مستقر در سوریه و شبه‌نظامیان شیعه خبر داده بودند. علی‌رغم اینکه چه کسی قلمرو خود را در سوریه کنترل می‌کند، هرگونه شیوع در سوریه باتوجه به وضعیت به‌شدت تخریب شده مراقبت‌های بهداشتی در سراسر کشور، ویران‌کننده خواهد بود. بیش از ۸۵ درصد از جمعیت داخل کشور اکنون زیر خط فقر زندگی می‌کنند، بیش از ۶,۶ میلیون آواره شده‌اند و ۱۳,۱ میلیون نفر نیز به کمک مداوم نیاز دارند (MSF, 2020).

ایران نیز تاکنون بیشترین میزان تلفات کوید ۱۹ در منطقه را داشته است. این وضعیت همسو

با سیاست فشار حداکثری آمریکا و افزایش دو مرحله‌ای تحریم‌ها حتی در اثنای شیوع کوید ۱۹، برای ایران تهدیدآمیزتر است. سال گذشته ۳۳٫۳ درصد بودجه ایران وابسته به نفت بوده است. درحالی‌که تحریم‌های نفتی ایران را از بخش بزرگی از درآمدهای خود منع کرده است، کاهش قیمت نفت ارزش همان میزان کم صادرات نفتی را برای ایران را کاهش می‌دهد. اکنون درآمدهای نفتی ایران در مقایسه با سال ۱۳۹۰، یک‌هشتم است. اگرچه تلاش‌ها برای تنوع بخشی به اقتصاد و کاهش نقش نفت در بودجه افزایش یافته است. از سوی دیگر تلاش‌های بین‌المللی از سوی برخی کشورها مثل پاکستان، روسیه و انگلیس برای کاهش تحریم‌ها علیه ایران بر آمریکا تحمیل شده است.

از سوی دیگر دولت مجبور به توسعه یارانه‌ها برای حمایت از اقشار آسیب‌پذیر در این شرایط است. از سوی دیگر اغلب مشاغل روزمزد کشور مربوط به ساکنان نواحی حاشیه‌ای و حضور تعداد متنوعی از آنها در پایتخت است و تداوم این وضعیت می‌تواند نارضایتی اجتماعی در این اقشار را بیش از گذشته کند (khajehpour, 2020). به‌ویژه اینکه سیاست‌های چندساله اخیر دولت ثابت کرده است برای رفع کسری بودجه کشور، ممکن است مجدداً در سیاست‌های سوبسیدی خود به‌ویژه در ارتباط با حامل‌های انرژی و نرخ ارز تجدیدنظر کند که منجر به افزایش نرخ تورم شده و این روند مشابه سال ۱۳۹۸ منجر به اعتراضات شود. این رویه نگرانی‌های امنیتی را به‌شدت افزایش می‌دهد و چشم‌انداز بی‌ثباتی سیاسی را روشن می‌کند. همسو با این روندها، فشارهای خارجی بر کشور وضعیت را ممکن است وخیم‌تر کند. از این‌رو لازم است بازه زمانی این بحران به حداقل ممکن برسد. این روند ممکن است دولت را وادارد برای رهایی از پیامدهای داخلی این بحران، بودجه‌های عمرانی خود را بازنگری کند، هزینه‌های خارجی را به حداقل برساند و از نهادهای مالی بین‌المللی و برخی کشورها به‌ویژه روسیه درخواست اخذ وام کند.

آنچه که ایران لازم است در بلندمدت پی گیرد، تلاش برای تنوع بخشی اقتصادی در چارچوب راهبرد اقتصاد مقاومتی است. از سوی دیگر برای احیای واحدهای اقتصادی و مشاغل آسیب دیده، در کوتاه‌مدت سیاست تحریک تقاضا برای کمک این بخش‌ها باید دنبال شود. بنابراین سیاست کاهش شدید واردات برای حمایت از تولیدات داخلی لازم می‌شود. احتمال می‌رود ایران در سطح داخلی با یک چرخه بحران مواجه است که فشارهای اقتصادی را بیشتر می‌کند. فعالیت پایین‌تر

تجارت منجر به کاهش درآمدهای مالیاتی برای دولت خواهد شد که به نوبه خود کسری بودجه را افزایش می‌دهد. تأثیرات تورمی فشار بیشتری به وضعیت مالی دولت و کل اقتصاد خواهد داشت. این شرایط توضیح می‌دهد که چرا تهران تصمیم به درخواست وام ۵ میلیارد دلاری صندوق بین‌المللی پول برای اولین بار از زمان انقلاب اسلامی گرفت. جنبه‌های مالی و سیاسی این تصمیم برجسته است.

۲-۳- کویید ۱۹: تشدید پویایی‌های منطقه‌ای و فرامنطقه‌ای در خاورمیانه:

شرایطی که دوران کنونی را در عرصه منطقه‌ای پیچیده می‌کند، سنگینی سایه بحران‌های سنتی بر روابط بین کشورهای منطقه و کشورهای فرامنطقه‌ای دخیل در خاورمیانه و ایجاد مانع در دیپلماسی سلامت است. تداوم بحران داخلی در سوریه، بی‌ثباتی سیاسی در عراق، تداوم جنگ در یمن و رقابت مبتنی بر تعارض تهران-ریاض، حاکی از آن است نمی‌توان چندان امید به روند همگرایی ناشی از کویید ۱۹ در منطقه بود. به‌ویژه که علایم کنونی حاکی از افزایش تنش بین ایران و آمریکا است و با توجه به نفوذ ساختاری آمریکا در منطقه، چنین همگرایی بعید است. ممکن است پویایی‌های دوره جدید به قرار زیر باشد:

۱-۲-۳- افزایش نوسانات در روابط تهران-واشنگتن با محوریت عراق:

افزایش تنش بین تهران-واشنگتن مولفه اول در دوران شیوع این ویروس است. هر دو طرف وضعیت کنونی را فرصتی برای بهره‌برداری از ضعف‌های دیگری در مقابل این ویروس ارزیابی کرده‌اند. دولت ترامپ علی‌رغم عدم نتایج استراتژیک و شکاف‌هایی که با اروپا و سایر متحدین به‌ویژه بر سر تحریم‌ها علیه ایران ایجاد کرده است، با این امید که ایران در نتیجه سوءمدیریت حاضر به گرایش به آمریکا شود، رویکرد فشار حداکثر خود را دنبال می‌کند تا رهبران ایران «صبر استراتژیک» را پایان دهند (Dassa, 2020). نتیجه‌بخش بودن چنین روندی که اکنون یک هماهنگی جهانی به نفع ایران پدید آمده است، دشوار است. از سوی دیگر هدف قراردادن تجهیزات آمریکا در عراق توسط نمایان ایران، وضعیت کنونی را برای واشنگتن هزینه‌بر کرده است.

۲-۲-۳- کاهش نقش آمریکا و افزایش نقش قدرت‌های فرامنطقه‌ای روسیه و چین در خاورمیانه:

آیا افزایش نقش این قدرت‌ها به توسعه صلح و دیپلماسی سلامت منجر می‌شود؟ روسیه از ۵۸

سال ۲۰۱۱ شاهد یک بازخیزی در تحولات خاورمیانه بوده است. ممکن است کویده ۱۹ فرصتی برای افزایش نقش این قدرت در برابر آمریکا باشد. به‌ویژه که ترامپ برای مواجهه با کویده ۱۹ حاضر به پذیرش کمک‌های روسیه شده است. کویده ۱۹ نشان داد قدرت‌های شرقی در مدیریت بحران بسیار موفق نسبت به رقبای غربی عمل کردند. بنابراین این قدرت‌ها ظرفیت مدیریت بحران‌های خارج از مجموعه خود را دارند. نقش چین در این زمینه برجسته‌تر است. چین با تمرکز بر سرمایه‌گذاری‌های اقتصادی روند صلح‌آمیزتری نسبت به واشنگتن در خاورمیانه دنبال کرده است که نفع همه کشورهای منطقه را در پی دارد. با افزایش منافع اقتصادی در سال‌های آینده منافع سیاسی و استراتژیک چین در منطقه بیش از آمریکا جلوه‌گر می‌شود. حداقل این روند می‌تواند نظم منطقه‌ای خاورمیانه را دچار تغییر کند. نظمی که در آن با نفوذ روبه‌رشد یک قدرت جهانی جدید، اولویت‌های سیاسی-نظامی به‌تدریج تحت تاثیر اولویت‌های اقتصادی و زیست محیطی قرار می‌گیرد.

۳-۲-۳- تشدید شکست خوردگی دولت‌های خاورمیانه؛ شکست دیپلماسی صلح:

بحران دولت، همواره سرمنشا اغلب بحران‌های خاورمیانه بوده است. تداوم دولت‌های شکست‌خورده که حول ناکارآمدی‌های ارائه خدمات عمومی تشدید خواهد شد، ممکن است جوامع این کشورها را در یک مبارزه همیشگی با دولت‌های این کشورها قرار دهد. ساختارهای اقتدارگرای منطقه برای مقابله با این تنش‌ها ممکن است مجدداً به کسب حمایت قدرت‌های فرامنطقه‌ای خود روی آورند که نتیجه آن، تداوم و تقویت رژیم‌های اقتدارگرا است. حکومت‌مداری ضعیف، ناتوانی از ارائه خدمات درمانی در برابر شیوع بیماری، فساد دیوانی و سرکوب شورش‌های از قبل موجود حکایت از آن دارد در دوران پساکویده ۱۹ این کشورها با انباشت بحران مواجه خواهند بود و باید راه‌هایی را در سرکوب مجدد دنبال کنند. این کشورهای اکنون با بحران «کودتای کرونا»^۱ مواجه هستند.

نتیجه‌گیری

روندهای خاورمیانه وضعیتی متفاوت از سایر بخش‌های جهان نسبت به دیپلماسی سلامت

ترسیم می‌کند. انطباق بحران‌های سنتی با مدرن در این منطقه نه تنها به همگرایی منجر نخواهد شد، بلکه بحران‌های درون کشوری و منطقه‌ای در این ناحیه را تشدید می‌کند. به‌ویژه اینکه پیامدهای اقتصادی کوید ۱۹ بر این جوامع بیش از سایر نقاط جهان خواهد بود. این احتمال وجود دارد در سایه تشدید بحران‌های سنتی، کوید ۱۹ به‌عنوان چالش امنیت نرم به حاشیه رود و یا توسعه این ویروس در مناطق جنگی به فجایع انسانی ختم شود که باتوجه به دخیل بودن منافع قدرت‌های فرامنطقه‌ای مهار آن دشوار باشد. این مقاله نشان داد که چگونه مولفه‌های امنیت نرم توان متاثر کردن و به حاشیه راندن مسائل امنیت سخت را دارد. چراکه موضوعات امنیت نرم مثل مولفه‌های زیست محیطی و درمان با بقا و موجودیت انسان‌ها ارتباط دارد و برساخته‌ای ذهنی نیستند. درحالی‌که مولفه‌های سخت مثل توان نظامی و سایر حوزه‌ها اغلب برساخته‌هایی ذهنی هستند.

در ارتباط با یافته‌ها باید گفت خاورمیانه تنها در یک صورت ظرفیت توجه به دیپلماسی سلامت را خواهد داشت و آن، فشار بازیگران فرامنطقه‌ای بر کشورهای این منطقه برای ورود به این دیپلماسی است. کشورهای منطقه اغلی به هر بحران به‌عنوان ابزاری برای شکست رقیب خود می‌اندیشیده‌اند. این پاندمی اکنون ابزار بی‌هزینه‌ای برای توسعه رقابت مخرب است. در ارتباط با ایران این وضعیت، با افزایش تحریم‌ها و تشویق کشورهای رقیب به توسعه آنها، مشهود است کوید ۱۹ اگرچه تغییر جدیدی است و ممکن است سبک جدید زندگی را اقتضا کند، اما به معنای شروع دوره جدیدی در تضاد با جهانی‌شدن و منطقه‌گرایی نیست. با وجود این جوامع بشری پس از این تغییر، نگاه محتاطانه‌ای به مسائل و روابط خود خواهند داشت.

فهرست منابع:

۱. روزنا، جیمز (۱۳۸۴)، آشوب در سیاست جهان، ترجمه علیرضا طیب، تهران: روزنه.
2. Bordoff, Jason (2020). "Sorry, but the Virus Shows Why There Won't Be Global Action on Climate Change", <https://foreignpolicy.com/2020/03/27/coronavirus-pandemic-shows-why-no-global-progress-on-climate-change/>
3. Cheng, Evelyn (2020). "Roughly 5 million people in China lost their jobs in the first 2 months of 2020", <https://www.cnbc.com/2020/03/16/china-economy-millions-lose-their-jobs-as-unemployment-spikes.html>
4. Dassa kaye, Dalia (2020). "COVID-19 Impacts on Strategic Dynamics in the Middle East", <https://www.rand.org/blog/2020/03/covid-19-impacts-on-strategic-dynamics-in-the-middle.html>
5. feng, Ashley (2020). "The Economic Impacts of Covid-19", <https://www.cnas.org/publications/commentary/economic-impacts-covid-19>
6. Gibney, James (2020). "COVID-19 won't kill globalization", <https://www.japantimes.co.jp/opinion/2020/03/23/commentary/world-commentary/covid-19-wont-kill-globalization/#.XoRvW-ozbIV>
7. Goldenberg, Ilan (2020). "CNAS Responds: Coronavirus Outbreak Tests Every Aspect of U.S. and International Security", <https://www.cnas.org/press/press-note/cnas-responds-coronavirus-outbreak-tests-u-s-national-security-capabilities>
8. Gross Stein, Janice (2008). "Crisis Management: Looking Back to Look Forward", Political Psychology, Vol. 29, Issue 4, pp. 553-569.
9. khajehpour, Bijan (2020). "Will Iran's economy collapse under coronavirus crisis?" <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2020/03/iran-economy-measures-coronavirus-collapse-business.html>
10. haine, Alice (2018). "Saudi Arabia plans mega Red Sea tourism project", <https://www.thenational.ae/business/travel-and-tourism/saudi-arabia-plans-mega-red-sea-tourism-project-1.615973>
11. Kermani, Hamed (2020). "How will the COVID-19 crisis impact US-Iran tensions?" <https://www.al-monitor.com/pulse/originals/2020/03/iran-us-tensions-coronavirus-elections-covid19.html>
12. Lakic, Nikola (2011). "Is globalization a challenge or a threat to nation – states as a dominant form of polity?" <http://www.isn.ethz.ch/Digital-Library/Publications/Detail/?lng=en&id=144462>.
13. Levi, Mack (2020). "Possible implications of COVID-19 on International Peace and Security", <https://www.whatsinblue.org/2020/03/possible-implications-of-covid-19-on-international-peace-and-security.php>
14. Mabrouk, F (2020). "COVID-19 and the Middle East", <https://www.mei.edu/blog/covid-19-and-middle-east>
15. Miller, chris (2020). "The effects of covid-19 on the u.s Economy" <https://www.fpri.org/article/2020/03/the-effect-of-covid-19-on-the-u-s-economy/>
16. Naeim, Moises (2013). The End of Power: From Boardrooms to Battlefields and Churches to States, Why Being in Charge Isn't What It Used to Be, Carnegie endowment.
17. Nagy, Stephen (2020). "COVID-19: As China Recovers, Will Its Economy Follow?"

18. Oliver, Laura (2020). "It could take three years for the US economy to recover from COVID-19", <https://www.weforum.org/agenda/2020/03/economic-impact-covid-19/>
19. Powles, Anna (2020). "COVID-19 exposes cracks in Pacific regionalism" <https://www.eastasiaforum.org/2020/03/24/covid-19-exposes-cracks-in-pacific-regionalism/>
20. Rosenberg, Elizabeth (2020). "Global Economic and Technology Trends", <https://www.cnas.org/press/press-note/cnas-responds-coronavirus-outbreak-tests-u-s-national-security-capabilities>
21. Suleiman, Khalil (2012). "The international crisis and the international System", www.dohainstitute.org.
22. Svicvic, Marko (2020). "COVID-19 as a Threat to International Peace and Security: What place for the UN Security Council?" <https://www.ejiltalk.org/covid-19-as-a-threat-to-international-peace-and-security-what-place-for-the-un-security-council/>
23. Swartz, Paul (2020). "Understanding the Economic Shock of Coronavirus", <https://hbr.org/2020/03/understanding-the-economic-shock-of-coronavirus>
24. Thomsen, Poul (2020). "Europe's COVID-19 Crisis and the Fund's Response" <https://blogs.imf.org/2020/03/30/europes-covid-19-crisis-and-the-funds-response/>
25. Walker, kira (2020). "Refugees and displaced highly vulnerable to COVID-19", <https://www.natureasia.com/en/nmiddleeast/article/10.1038/nmiddleeast.2020.39>
26. Walt. Stephen (2020). "How the World Will Look After the Coronavirus Pandemic", <https://foreignpolicy.com/2020/03/20/world-order-after-coronavirus-pandemic/>
27. Eurada (2020). "Economic responses to COVID-19", <http://www.eurada.org/covid-19/>
28. ECLAC Report (2020). "COVID-19 Will Have Grave Effects on the Global Economy and Will Impact the Countries of Latin America and the Caribbean", <https://www.cepal.org/en/pressreleases/covid-19-will-have-grave-effects-global-economy-and-will-impact-countries-latin>
29. EU Commission Report (2020). "Coronavirus Response Investment Initiative", https://ec.europa.eu/info/live-work-travel-eu/health/coronavirus-response/economy_en#coronavirusresponseinvestmentinitiative
30. UNDP Report (2020). "COVID-19: Looming crisis in developing countries threatens to devastate economies and ramp up inequality" https://www.undp.org/content/undp/en/home/news-centre/news/2020/COVID19_Crisis_in_developing_countries_threatens_devastate_economies.html
31. NATO Report (2020). "Coronavirus response: NATO Foreign Ministers to address COVID-19 crisis", https://www.nato.int/cps/en/natolive/news_174862.htm?selectedLocale=en
32. WHO Report (2020). "Coronavirus disease (COVID-2019) situation reports", https://www.who.int/docs/default-source/coronaviruse/situation-reports/20200330-sitrep-70-covid-19.pdf?sfvrsn=7e0fe3f8_2
33. WORLD TRAVEL AND TOURISM COUNCIL (2017). "TRAVEL & TOURISM ECONOMIC IMPACT 2017 SAUDI ARABIA". <https://www.wttc.org/-/media/files/reports/economic-impact-research/countries-2017/saudi-arabia-2017.pdf>
34. Forecast International (2020). "Effects of the Coronavirus (COVID-19) Pandemic on Middle Eastern, African (MENA), and Eurasian Military Markets", <https://dsm.forecastinternational.com>

- com/wordpress/2020/03/23/effects-of-the-coronavirus-covid-19-pandemic-on-middle-eastern-african-mena-and-urasian-military-markets/
35. Middle east Monitor (2020). "Houthi government in Sanaa warns that masks airdropped by Saudis are infected with Covid-19",
36. Qantara.de (2020) "COVID-19 in Iraq", <https://en.qantara.de/content/covid-19-in-iraq-working-under-the-coronavirus-curfew-in-baghdad>
37. Medecins sans Frontieres (2020). "Northwest Syria: "COVID-19 adds another layer of complexity to an already catastrophic situation", <https://www.msf.org/covid-19-complicates-catastrophic-situation-northwest-syria>
38. Bremmer, Ian (2020). "Why COVID-19 May be a Major Blow to Globalization", <https://time.com/5796707/coronavirus-global-economy/>